

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.01

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.4.14>

Т. А. Грабович

кандидат юридичних наук

ОБ'ЄКТИВНИЙ ЕЛЕМЕНТ МІЖНАРОДНО-ПРОТИПРАВНОГО ДІЯННЯ (МАТЕРІАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Стаття спрямована на визначення сутності порушення міжнародно-правового зобов'язання держави як об'єктивного елементу складу міжнародно-протиправного діяння держави. У міжнародному праві утвердилося незаперечне положення, згідно з яким держава, поведінка якої не відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням, є відповідальною за таку протиправну поведінку, що відображає базовий принцип права міжнародної відповідальності – за будь-яке міжнародно-протиправне діяння настає міжнародна відповідальність. Встановлено, що об'єктивний елемент міжнародно-протиправного діяння держави передбачає, що поведінка, яка їй атрибутується, порушує міжнародно-правове зобов'язання такої держави, викликаючи виникнення правовідносин міжнародно-правової відповідальності. Відзначено, що питання порушення міжнародно-правового зобов'язання держави регламентовані у Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. у главі III «Порушення міжнародно-правового зобов'язання». Наголошено, що в міжнародному праві немає розмежування між режимом відповідальності за порушення договору і порушення будь-якої іншої норми, тобто відповідальності, яка впливає *ex contractu* або *ex delicto*. Встановлено, що порушення державою міжнародного зобов'язання є міжнародно-протиправним діянням незалежно від сутності або змісту порушеного зобов'язання і характеристики поведінки, що не відповідає цьому зобов'язанню. Обґрунтовано, що для висновку про наявність порушення міжнародно-правового зобов'язання в конкретному випадку необхідно враховувати положення глави III Статей про відповідальність, а також положення глави V щодо обставин, які виключають протиправність. Теорія та практика міжнародного права підтверджують, що походження порушеного зобов'язання не впливає на визнання діяння держави, що вчинює таке порушення, міжнародно-протиправним. Наявність різних джерел закріплення зобов'язань (договір, звичай, судові рішення, рішення міжнародної організації, односторонній акт держави, загальні принципи права тощо) не тягне за собою виникнення різних режимів відповідальності.

Ключові слова: міжнародно-протиправне діяння, міжнародно-правове зобов'язання, міжнародно-правова відповідальність держави, КМП ООН, Статі про відповідальність держав.

Постановка проблеми. Питання міжнародно-правової відповідальності держави мають фундаментальне значення для теорії та практики міжнародного права і продовжують бути предметом жвавих дискусій серед юристів-міжнародників. Однією із центральних категорій у сфері права міжнародної відповідальності є категорія міжнародно-протиправного діяння держави, що є фактичною підставою настання міжнародно-правової відповідальності такої держави. Держава, що вчиняє міжнародно-протиправне діяння, порушує гарантовані міжна-

родним правом права та інтереси потерпілого суб'єкта, а також завдає шкоди всьому міжнародному співтовариству, розхитуючи підвалини міжнародного правопорядку.

У міжнародному праві утвердилося незаперечне положення, згідно з яким держава, поведінка якої не відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням, є відповідальною за таку протиправну поведінку, що відображає базовий принцип права міжнародної відповідальності – за будь-яке міжнародно-протиправне діяння настає міжнародна відповідальність.

На даному етапі розвитку міжнародного права звичаєвого статусу набули положення, згідно з якими міжнародно-протиправне діяння вважається вчиненим, якщо, по-перше, поведінка, яка становить дію чи бездіяльність, атрибується державі на підставі міжнародного права, та, по-друге, така поведінка є невиконанням державою свого міжнародного зобов'язання. Комісія міжнародного права ООН визначила елемент атрибутування (присвоєння) як суб'єктивний, а елемент порушення міжнародного зобов'язання – як об'єктивний. У представленій статті ми зосередимо увагу на характеристиці об'єктивного елементу міжнародно-протиправного діяння держави, а саме на матеріальних питаннях. Чітке визначення елементного складу міжнародно-протиправного діяння є необхідною умовою для справедливого притягнення держави до міжнародно-правової відповідальності та інструментом забезпечення невідворотності міжнародно-правової відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з міжнародно-правовою відповідальністю держав, ставали предметом дослідження значної кількості вчених, серед яких можна назвати таких як А. Абасс, В.Ф. Антипенко, С.С. Андрейченко, Е. Аречага, Р.Р. Батршин, Я. Броунлі, К.А. Важна, В.А. Василенко, Л.Г. Гусейнов, В.Н. Денисов, Д. Джінкс, О.В. Задорожній, А. Зайберт-Фор, І. Зіемель, І.І. Лукашук, Ю.М. Колосов, Дж. Кроуфорд, С. Оллесон, М. Сассолі, Г.І. Тункін, М.О. Ушаков та ін. Визнаючи вагомий вклад учених та практиків у розвиток проблематики міжнародно-правової відповідальності держави, слід наголосити на відсутності окремих детальних досліджень питання складу міжнародно-протиправного діяння держави і, зокрема, його об'єктивного елементу – порушення міжнародно-правового зобов'язання.

Мета статті – з'ясувати зміст об'єктивного елементу міжнародно-протиправного діяння, розкрити його матеріальні аспекти.

Вклад основного матеріалу. Об'єктивний елемент міжнародно-протиправного діяння держави передбачає, що поведінка, яка їй атрибується, порушує міжнародно-правове зобов'язання такої держави, викликаючи виникнення правовідносин міжнародно-правової відповідальності.

Питання порушення міжнародно-правового зобов'язання держави регламентовані в Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. у главі III «Пору-

шення міжнародно-правового зобов'язання». За висловлюванням Дж. Кроуфорда, ця глава має на меті визначення порогового значення для з'ясування того, чи порушила держава одне зі своїх міжнародних зобов'язань. Вона охоплює як матеріальний елемент – чи було вчинене порушення – так і темпоральний елемент – коли порушення вважається таким, що мало місце [1, с. 215].

Комісія міжнародного права ООН наголосила, що Статті про відповідальність держав не мають на меті визначити сутнісний зміст первинних норм міжнародного права або породжуваними ними зобов'язання конкретних держав. Під час вирішення питання про те, чи є яка-небудь поведінка, що присвоюється державі, порушенням її міжнародно-правових зобов'язань, основний наголос буде зроблений на відповідне первинне зобов'язання. Саме воно має бути інтерпретоване і застосовано до даної ситуації, встановлюючи тим самим сутність необхідного поведінки, стандарт, який належить дотримати, результат, якого слід досягнути, тощо. Такого явища, як абстрактне порушення міжнародно-правового зобов'язання, не існує, і глава III може грати лише допоміжну роль у визначенні того, чи мало порушення місце, або часу, коли воно відбулося, або ж його тривалості. Проте низку загальних принципів можна сформулювати [2, с. 61] щодо наявності міжнародно-протиправного діяння; інтертемпоральності права; триваючих протиправних діянь; складних протиправних діянь. Зосередимо увагу на питанні про наявність міжнародно-протиправного діяння.

Стаття 12 «Наявність порушення міжнародного зобов'язання» Статей про відповідальність держав установлює в найзагальніших виразах, що є порушенням державою міжнародно-правового зобов'язання: «коли діяння цієї держави не відповідає тому, що вимагає від неї дане зобов'язання, незалежно від його походження або характеру». До прикладу, Карибський суд у рішенні по справі *Maurice Tomlinson v. The State of Belize and The State of Trinidad and Tobago* (2016) погодився з тим, що «стаття 12 [статей про відповідальності держав] відтворює норму міжнародного звичаєвого права, згідно з якою порушення державою міжнародно-правового зобов'язання має місце, коли діяння цієї держави не відповідає тому, що вимагає від неї дане зобов'язання» [3, п. 22].

Для висновку про наявність порушення міжнародно-правового зобов'язання в конкретному

випадку необхідно враховувати положення глави III Статей про відповідальність, що визначають додаткові умови існування порушення міжнародно-правового зобов'язання, а також положення глави V щодо обставин, які виключають протиправність. Але в кінцевому підсумку наявність або момент порушення зобов'язання залежить від конкретного змісту цього зобов'язання, його тлумачення та застосування з урахуванням його об'єкта, мети і обставин справи [2, с. 62].

Окрему увагу слід приділити питанню джерел закріплення міжнародних зобов'язань держави. Як вказує Я. Броунлі, дія чи бездіяльність, що призводить до результату порушення юридичного зобов'язання, породжує відповідальність у міжнародному праві, незалежно від того, чи ґрунтується зобов'язання на договорі, звичаї або іншій основі [4, с. 435]. Комісія міжнародного права ООН відзначила, що формулювання «не відповідає тому, що вимагає від неї вказане зобов'язання» найкраще підходить для описання сутності порушення міжнародно-правового зобов'язання держави. Воно допускає можливе існування порушення навіть у тому випадку, якщо діяння держави лише частково суперечить її міжнародно-правовим зобов'язанням. У деяких випадках від відповідних держав вимагається певна поведінка; в інших випадках зобов'язання лише є мінімальним стандартом, понад якого держава може діяти за власної волі. Зміст такої поведінки може бути різним: це може бути дія чи бездіяльність або поєднання дій і бездіяльності; може бути прийняття закону або конкретного адміністративного або іншого рішення з якої-небудь справи чи навіть загроза таких дій, незалежно від виконання цієї загрози, або ж остаточне судове рішення. Вона може припускати надання пособницьких послуг або прийняття запобіжних заходів, або ж виконання заборонного рішення [2, с. 62].

У будь-якому випадку лише шляхом зіставлення фактичної поведінки держави з поведінкою, яка юридично необхідна за міжнародно-правовим зобов'язанням, можна встановити наявність або відсутність порушення цього зобов'язання. Слова «не відповідає тому, що» досить гнучкі, щоб охопити багато різних способів вираження зобов'язання, а також різні форми його порушень [2, с. 63].

Формулювання «незалежно від його походження» вказує, що відповідальність держави може наставати за порушення всіх міжнародно-правових зобов'язань держав. Як пише

Ю. Нішімура, це є «труїзм; порушення – це порушення, яким би не було джерело зобов'язання» [5, с. 365].

Міжнародні зобов'язання можуть встановлюватися звичаєвою нормою міжнародного права, договором або загальним принципом, що застосовується в рамках міжнародного правопорядку. Держави можуть брати на себе міжнародні зобов'язання як односторонній акт. Міжнародне зобов'язання може впливати з процедур, передбачених у договорі (рішення органу міжнародної організації, яка має компетенцією у відповідній області, постанову Міжнародного суду або іншого трибуналу у справі, що стосується двох держав, і т.д.). Формула «незалежно від походження» позначає всі можливі джерела міжнародних зобов'язань, тобто всі процеси створення юридичних зобов'язань, визнані міжнародним правом [2, с. 63].

Слід також наголосити на тому, що в міжнародному праві немає розмежування між режимом відповідальності за порушення договору і порушення будь-якої іншої норми, тобто відповідальності, яка впливає *ex contractu* або *ex delicto* [2, с. 63]. Хоча в багатьох національних правових системах проводиться відмінність між цивільною і кримінальною відповідальністю, а також між договірною і деліктною відповідальністю в рамках першої категорії, в міжнародному праві такої диференціації немає. Що стосується характеру міжнародної відповідальності, то різні автори підкреслювали різні аспекти. Деякі автори, визнаючи угоди між державами як основу міжнародного права, стверджують, що режим відповідальності держави аналогічний договірній відповідальності. Інші припускають, що в праві міжнародної відповідальності наявні елементи деліктного права. Висловлюється також позиція, що контроль за діями у світлі соціальних цілей є функцією права про відповідальність держав. Ці погляди впливають з унітарного характеру теорії відповідальності. Іноді кажуть, що ця теорія з її високим рівнем абстракції і загальності вказує на рудиментарний характер права відповідальності держави. Однак вона базується на характері міжнародного права як такого. Наприклад, у міжнародному праві одне й те ж зобов'язання може охоплюватися як договірним, так і звичаєвим правом або виникати з двостороннього або багатостороннього договору. Також важко провести чітку межу між *traités-lois* і *traités-contrats* [5, с. 368].

Відповідальність держав може виникати з порушень двосторонніх зобов'язань або

зобов'язань, які взяті щодо деяких або багатьох держав, або ж міжнародного співтовариства в цілому. Вона може бути пов'язана як з відносно незначними, так і з найсерйознішими порушеннями зобов'язань, що впливають з імперативних норм загального міжнародного права. Питання тяжкості порушення й імперативного характеру порушеної норми можуть стосуватися наслідків, що настають для відповідальної держави, а в деяких випадках і для інших держав. Але режим відповідальності держав за порушення міжнародного зобов'язання за частиною першою Статей є всеосяжним, загальним за своїм характером і гнучким у застосуванні [2, с. 64]. Таким чином, загальний правовий режим відповідальності не означає, що наслідки всіх правопорушень однакові. Чим серйозніше правопорушення, тим більш тяжкими будуть наслідки для правопорушника. Особливо тяжкі наслідки настають у разі порушення імперативних норм. Такі порушення зачіпають важливі інтереси міжнародного співтовариства в цілому, і тому для них встановлено особливий режим відповідальності. Але ці відмінності стосуються змісту відповідальності, а не встановлення наявності правопорушення [6, с. 73].

Висновки і пропозиції. Порушення міжнародного зобов'язання є одним із двох основних елементів міжнародно-протиправного діяння та концептом, що «лежить в основі режиму відповідальності держави» [1, с. 215]. Порушення державою міжнародного зобов'язання є міжнародно-протиправним діянням незалежно від сутності або змісту порушеного зобов'язання і характеристики поведінки, що не відповідає цьому зобов'язанню [2, с. 65]. Теорія та прак-

тика міжнародного права підтверджують, що походження порушеного зобов'язання не впливає на визнання діяння держави, що вчинює таке порушення, міжнародно-протиправним. Наявність різних джерел закріплення зобов'язань (договір, звичай, судові рішення, рішення міжнародної організації, односторонній акт держави, загальні принципи права тощо) не тягне за собою виникнення різних режимів відповідальності.

У контексті розглядуваного питання подальшого вивчення потребують, зокрема, такі питання, як класифікація міжнародно-правових зобов'язань, розмежування між зобов'язаннями поведінки та результату, порушення зобов'язань due diligence.

Список використаної літератури:

1. Crawford J. State Responsibility : The General Part. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 912 p.
2. Проекты статей об ответственности государств за международно-противоправные деяния с комментариями к ним. Ежегодник комиссии международного права. 2001. Том II. Часть вторая. С. 32–174.
3. Caribbean Court of Justice. Maurice Tomlinson v. The State of Belize and The State of Trinidad and Tobago. 2016. CCJ 1 (OJ). 10 June 2016.
4. Brownlie I. Principles of Public International Law. 7 th ed. Oxford : Oxford University Press, 2008. 784 p.
5. Nishimura Y. Source of the Obligation. In The Law of International Responsibility ; J. Crawford, A. Pellet, S. Olleson. Oxford : Oxford University Press, 2010. P. 365–369.
6. Лукашук И.И. Право международной ответственности. Москва : Волтерс Клувер, 2004. 432 с.

Hrabovych T. A. Objective element of the internationally wrongful act (material aspect)

The article is aimed at determining the essence of the breach of an international obligation of a state as an objective element of the internationally wrongful act of a state. The indisputable provision has been established in international law, according to which a state whose conduct does not comply with international obligations, is responsible for such unlawful conduct. Thus, there is a breach of an international obligation when conduct attributed to a state as a subject of international law amounts to a failure by that state to comply with an international obligation incumbent upon it. This provision reflects the basic principle of the law of international responsibility – for any internationally wrongful act international responsibility arises. It has been established that the objective element of an internationally wrongful act of a state means that the conduct, that is attributed to the state, violates the international obligation of such a state, causing the relationship of international responsibility. It was noted that the issue of breach of an international obligation of a state is regulated in the Articles on responsibility of states for internationally wrongful acts (2001) in chapter III "Breach of an international obligation". It is noted that in international law there is no distinction between the regime of responsibility for

violation of a treaty and violation of any other norm, that is, responsibility arising ex contractu or ex delicto. It has been established that a violation by a State of an international obligation is an internationally wrongful act, regardless of the nature or content of the obligation violated. It is substantiated that in order to conclude that there is a breach of an international obligation in a specific case, it is necessary to take into account the provisions of Chapter III of the Articles on responsibility, as well as the provisions of Chapter V on circumstances precluding wrongfulness. The existence of various sources of international obligations (treaty, custom, court decision, decision of an international organization, unilateral act of the state, general principles of law, etc.) does not entail the emergence of different regimes of responsibility.

Key words: *internationally wrongful act, international obligation, international responsibility of a state, UN ILC, Articles on responsibility of states.*